

ББК 83.3 (4УКР)

УДК 821. 161.2

Композиційна структура творів малої прози Леоніда Пахаревського

У статті розглянуто композиційні особливості творів малої прози Леоніда Пахаревського; проаналізовано погляди вчених Г.Поспелова І.Денисюка щодо визначення новелістичного жанру. Визначено види художнього нарративу: оповідь, «закрита структура», «твір у творі».

Ключові слова: *обрамлення, художня свідомість, непізнаваність, ліризована оповідь.*

Halyna Oleksandrova Composition structure of small prose works by Leonid Pacharevsky.

This article deals with the text composition peculiarities of the small prose works of the Ukrainian writer L. Pacharevsky, the approach of outstanding scientists according to the novelistic genre definition. The kinds of literary narrative: short story: "closed structure", "text in the text" are determined

Key words: *framing, artistic vision, less possibility in inquiring the world, lyrical story.*

Жанровий склад малої прози Леоніда Пахаревського досить багатий: поряд з оповіданням автор розробляє психологічну новелу, новелу настрою, близьку до потоку свідомості, заявляє про себе в жанрі акварелі та вірша в прозі. Однак переважну більшість малих прозових творів письменника можна кваліфікувати як ліризовані оповідання. Потужний ліричний струмінь літературознавці зазвичай вважають характерною особливістю новели на противагу оповідання, яке демонструє більше тяжіння до епічного викладу: «В оповіданні здебільшого переважає епічне начало над ліричним, в новелі – навпаки, провідним, переважаючим є ліричне начало. Ліризм – характерна риса новели» [Білецький 1988: 32]. Проте в цьому випадку ліричне забарвлення не є підставою для визначення цих творів як новел. Кристалізована новелістична форма передбачає зображення людини в певних екстремальних ситуаціях, тоді як у жанрі оповідання обсервуються «більш усталені, стабільні сфери буття» [Денисюк 1981: 27]. Г.Поспелов вживає термін «нарисові типи оповідання», маючи на увазі власне оповідання як жанр. Ці твори, на відміну від новел, «розкривають звичаєво-побутовий або звичаєво-громадянський статус певного соціального середовища, інколи всього суспільства» [Поспелов 1971: 485]. І.Денисюк, за Г.Поспеловим, відзначає етологічний («нравоописательный») характер оповідань. Справді, більшість прозових творів Л.Пахаревського змальовують буденне життя певного суспільного прошарку. Назва першої збірки, «Буденні оповідання» (1910), цілком може бути потрактована як авторське жанрове визначення. Письменник фактично наголошує на типовості образів і ситуацій. Надзвичайні події, навіть смерть, далеко не завжди виконують функцію «вендепункту». Частіше вони подані ретроспективно – як спогад або окремі ланки «довгого ряду днів». Згадка (одне з оповідань навіть має таку назву), за спостереженнями Н.Шумило, стає у Л.Пахаревського «структурним чинником художньої свідомості» [Шумило 2003]; ретроспекція зумовлює особливий тон викладу, далекий від новелістичного загострення. Давно помічено, що новела за напруженістю конфлікту й економністю художніх засобів наближається до драми. Для оповідання натомість характерна епічна неквапливість, ретардованість. Цьому якнайкраще сприяє такий прийом, як згадка, позначений філософським рефлексуванням погляд у минуле. Твори, в основу яких покладено цей структурний принцип («Сентиментальне оповідання», «Зажурені ночі», «Згадка», «Чисті серцем»), характеризуються певними ознаками. Їм притаманна своєрідна фігура обрамлення: *теперішнє – минуле – теперішнє*: оповідач переноситься думками в минуле, яке романтизується («Чисті серцем») або ж суголосне своєю трагічністю сірому сьогоденню («Зажурені ночі»). Основному викладу передують і завершують його показ буденного існування героя, який часто виступає й оповідачем. Постать оповідача – це ще одна характерна особливість творів, побудованих за структурним принципом згадки. Оповідь ведеться від імені інтелігента – тонкої глибокої натури, яку часто можна ототожнити з автором. Так, в оповіданні «Згадка» Л.Пахаревський майстерно, за допомогою промовистих

деталей створює образ чиновника, в минулому актора, суголосний авторському «я»: «Доля часом жартує. І я, той самий, що тепер ходжу в картузі з кокардою і в пальті з підкоченим коміром, бо маю катар горла, був актором, їздив з трупою, щось таке будив у серці глядачів, і вони часами уважно слухали слова моєї ролі» [Пахаревський 1989: 18]. Автобіографічність цього образу стає очевидною, коли пригадати, що життя самого Л.Пахаревського тісно пов'язане з театром: 1895 року письменник вступив до Театральної школи ім.М.Лисенка; разом з дружиною грав в аматорських трупах; пізніше, вже в Мітані, сам виступив організатором драматичного гуртка.

Заслуговує на увагу характер нарації і позиція оповідача стосовно зображуваного життєвого епізоду. Часом він подумки повертається до людей, у житті яких був тільки зацікавленим спостерігачем. Л.Пахаревський змальовує особисту трагедію актриси Люби («Згадка») або старої єврейки («Зажурені ночі») як співчутливий друг, однак дистанціюється від своїх героїв, наголошуючи на тому, що й мотивом для ліризованої оповіді став хвилиний настрій. Умовність такої мотивації особливо помітна в названих оповіданнях «Згадка» та «Зажурені ночі». Герой керується найтоншими душевними порухами, а часто й сам не усвідомлює, що викликає в нього спогади: «І думаючи про пожовкле лист, я пригадую, – в сам не знаю чого, – недолу одної старої єврейки» («Зажурені ночі»); «Слухайте сюди, я розкажу вам про молодість і про дівчину-красу. Нагадала зірка ота, що ген-ген тремтить...» («Згадка»). У такому характері нарації неважко простежити продовження оповідної традиції, започаткованої літературою XIX століття і представленої творами Григорія Квітки-Основ'яненка, «Народними оповіданнями» Марка Вовчка тощо: автор виявляє себе в тексті як «інший» – співчутливий і близький до героїв спостерігач, носій народної моралі. У Л.Пахаревського це вже принципово інша постать, значно ближча до авторського «я». Це – гомодієгетичний наратор, а в деяких – Автодієгетичний оповідач, який є протагоністом або героєм оповідуваної історії.

Інколи оповідач звертається до подій, учасником яких він був сам («Чисті серцем»), і в цьому випадку спогади про минуле переходять з площини ліричних рефлексій у сферу особистого досвіду, перетворюється для героя на духовну опору серед сумнівів і життєвого бруду.

Зустрічаємо серед цієї групи творів і такі, в яких ведеться об'єктивована розповідь, більшою мірою властива для реалістичного письма. Цікавим з погляду композиції є «Сентиментальне оповідання», «твір у творі», герой якого, Лука Щербатий, на основі романтичного епізоду власного життя пише оповідання під назвою «Те, що було колись». Виступаючи в характерній для реалізму ролі гетеродієгетичного наратора, тобто *наратора-усезнавця* (М.Ткачук), перебуваючи над модельованим художнім світом. *Експліцитний розповідач* Л.Пахаревського, тим не менше, не приховує співчуття до свого героя, що виявляється, зокрема, у частому використанні прийому невластиве прямої мови. З цією метою письменник уникає й різкого протиставлення характеру нарації в «об'єктивному» змалюванні життя героя в оповіданні Луки Щербатого. Показово, що і сам Щербатий, оформлюючи свої спогади в літературний твір, дистанціюється від себе колишнього, уникає займенника «я», іменує себе «поетом». Цією дистанційованою, опосередкованою манерою викладу пояснюється й певна іронічність авторського жанрового визначення – «сентиментальне оповідання».

Характеризуючи цей твір Л.Пахаревського, І.Денисюк наголошував на «закритості» оповідної структури: предметом художнього зображення обрано один життєвий епізод; оповідання характеризується певною одновимірністю трактування, не претендуючи «на масштабність та людинознавчий універсалізм» [Денисюк 1981: 197].

Схарактеризовані вище твори, побудовані за принципом «згадки», становлять тільки один пласт оповідань «закритої» структури. На відміну від прози цього гатунку, більшість оповідань «закритого» типу позначені принципово іншим характером нарації – об'єктивованою розповіддю, що передбачає максимальну дистанцію між автором і героєм. Ретроспекція і тут часто відіграє важливу роль (раніше вже йшлося про особливу увагу Л.Пахаревського до передісторії персонажів), однак вона втрачає значення структурного

чинника: автор концентрується на якомусь епізоді з життя персонажів, що співвідноситься з теперішнім, або (частіше) створює ефект тягlosti часу, подаючи у сконденсованій формі оповідання картину цілого життя. Масштабність такого художнього завдання компенсується літературною формою, яку обирає автор, – форма оповідання дозволяє сконцентрувати на небагатьох сторінках цілу життєву історію. Деякі з цих творів не мають чітко вираженої кульмінації («Ліжко під дверима», «Син землі»), або ж кульмінація має алогічний, випадковий характер («Чужий»), що підкреслює абсурдність існування головного персонажа. Закритість, одновимірність художньої структури зумовлена як особливостями існування героїв (довгий ряд сірих днів), так і його типовістю. Не випадково інколи Л.Пахаревський обмежує подієвий план своїх творів одним днем. Наприклад, оповідання «Ліжко під дверима» має підзаголовок «День з життя кислої людини». Взагалі, день часто виступає одиницею виміру в долях персонажів Л.Пахаревського: «довгий ряд», «сіра смужка» днів – це константи художнього світу письменника.

Література: Білецький 1988: Білецький Ф. Оповідання. Новела. Нарис. – К.: Дніпро, 1988. – 88 с.; Гундорова 1997: Гундорова Тамара. ПроЯвлення слова: Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів: Літопис, 1997. – 297с.; Денисюк 1981: Денисюк І.О. Розвиток української малої прози XIX–XX ст. – К.: Вища школа, 1981. – 213 с.; Жулинський 1992: Жулинський М. Традиція і проблема ідейно-естетичних пошуків в українській літературі кінця XIX – початку XX століття // Записки наук. товариства імені Т. Шевченка. Праці філолог. секції. – Львів, 1992. – С.141 – 153.; Кузнецов 1995: Кузнецов Ю. Імпресіонізм з української прози кінця XIX – початку XX століття: Проблеми естетики і поетики. – К.: Зодіак-еко, 1995. – 304 с.; Ковалів, Дзюба 1998: Ковалів Ю., дзюба І. Художній процес. Історія української літератури XX століття. – Кн. I. – К., 1998.; Літературознавча 2007: Літературознавча енциклопедія: У двох томах. – Т.1 / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.; Наєнко 2000: Наєнко М.К. Романтичний епос: Ефект романтизму і українська література. – К.: ВЦ «Просвіта», 2000. – 381 с.; Ніковський 1914: Ніковський А. Українська література в 1913 році // Літературно-науковий вісник. – 1914. – Т.65. – Кн.1.; Пахаревський 1910: Пахаревський Леонід. Буденні оповідання – К., 1910; Пахаревський 1911: Пахаревський Леонід. Пожовкле листя – К., 1911; Пахаревський 1918: Пахаревський Леонід. Оповідання, кн. 1. К., 1918; Павличко 1999: Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1999. – С. 108.; Поліщук 2000: Поліщук Ярослав. Сецесія: стиль парадоксів// Слово і час. – 2000 – №4. – С.37 – 44.; Поспелов 1974: Поспелов Г.Н. Рассказ // БСЭ: 3-е изд. – М., 1974. – 485 с.; Українка 1978: Українка Леся. Твори: В 12 т. – Т.12.; Українська новелістика 1989: Українська новелістика кінця XIX – початку XX століття: Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі). – К.: Наукова думка, 1989. – 688с.; Франко 1982, 35: Франко І.Я. Старе й нове в сучасній українській літературі // Франко І.Я. Зібр. тв.: У 50 т. – Т. 35. – К.: Наука, 1982; Шумило 2003: Наталя. Під знаком національної самобутності: Українська художня проза і літературна критика кінця XIX – початку XX століття. – К.: Задруга, 2003. – 354с.

Олександрова Г Композиционное построение произведений малой прозы Леонида Пахаревского

В данной статье рассмотрены композиционные особенности построения произведений малой прозы Леонида Пахаревского; проанализированы взгляды ученых Г.Поспелова И.Денисюка относительно определения новеллистического жанра. Определены виды художественного нарратива: рассказы «закрытой структуры», «произведение в произведении».